

1.2. Balaurii.

1.2.1. Zmei și balauri

”Sf. Gheorghe are de lucru cu balaurii, după cum se vede pe icoană.“

(Niculiță-Voronca, 811)

La prima vedere, există deosebiri fundamentale între personajele omonime din legendele populare și din basme. Dacă în credințe șarpele este, în afara ipostazelor malefice, și un simbol al înțelepciunii, uneori un ingredient necesar pentru obținerea unor calități extraordinare, basmele fac din el un adversar, un obstacol greu de învins pentru eroul uman, înzestrat cu puteri slabe. Deosebirile sînt însă numai de suprafață. Zmei sau balauri, înaripați sau tîrîtori, cu unul sau mai multe capete – sînt personaje complexe, care depășesc tiparele prin care pot fi caracterizate în limbajul comun. Legendele etiologice încearcă să stabilească o primă legătură de filiație între cele două viețuitoare, la început aeriene și abia mai tîrziu, în urma blestemului originar, terestre: ”În cer la Dumnezeu sînt de toate lighioanele, numai șerpi nu. Șerpele dintîi era un zburător, avea aripi și picioare, ședea în rai și era bun la Dumnezeu, dar el a primit duh rău într-însul, pe diavolul, și a învățat-o pe Eva de au păcătuit. Dumnezeu s-a mînia și i-a dat, atît pe dînșii cît și pe șerpe, afară din rai, iar șerpelui i-a luat picioarele și aripile și l-a trîntit jos...“ (Niculiță-Voronca, 833). Alteori, conștiința populară este și mai categorică: ”Șerpele e din drac, el are pe dînșul piele de drac“ (*idem*). În unele limbi slave o denumire a acestuia cuprinde această rădăcină în temă (*zmei* ‘șarpe, balaur’). Este posibil, pe lîngă posibilitatea ca denumirea să fie o trimitere directă la natura ”pămînteană“ a șarpelui, ca acest cuvînt să fi fost, la origine, o simplă determinare a reptilei, ‘cel ce se tîrăște pe pămînt’, fiind, deci, un eufemism (Ionescu, 34, 76, 147). În alte credințe, izgonirea din rai nu este privită ca o catastrofă – ea poate fi interpretată ca un fel de recompensă, șarpele fiind instituit în postura de *păzitor*, *de gardian* (e adevărat, al unui *topos* decăzut): ”Cum șarpele iscodea și urzea mereu împotriva Fărtatului, atunci Fărtatul l-a

prins de coadă, l-a învățat de două ori cum învățî un bici și l-a azvîrlit în hău. Și a zis: – Să te încolăcești în jurul pămîntului de nouă ori și să-l aperi de prăpădul apelor“ (Vulcănescu, 246). Așa cum se observă din această legendă, demonizarea șarpelui, sub înfățișarea balaurului, s-a făcut concomitent cu sublinierea naturii acvatice a acestuia, care-l plasează frecvent în domeniul apelor terestre sau celeste. Șerpii/balaurii guvernează atît apele subterane (fîntîni, izvoare), cît și pe cele atmosferice (șarpele-curcubeu; balaurul-conducător al norilor de ploaie etc.). În acest sens, natura umană a balaurilor este atipică. Cel mai frecvent, povestirile surprind transformarea șerpilor în balauri, în anumite circumstanțe, inevitabile și firești în logica mitului, care nu exclud și posibilitatea drumului parcurs în sens invers de către balaurii-șerpi: ”Balaurii se fac din șerpi pe care nu i-a văzut suflet de om șapte ani. Dar acești șerpi nu toți se fac balauri, ci ei se adună într-o zi de vară, cînd e căldura mai mare, între hotare, și acolo se pun bot în bot, încep a sufla și a spumega la gură. Balele acelea amestecate încep a se face apoi o piatră scumpă cît o mărgea, ori chiar și cît un ou. Aceasta apoi o acoper cu trupul și o ling într-una, fără să scadă, și așa își astîmpără foamea și setea. De cumva vreun șerpe ar înghiți-o, acela se face balaur, trupul i se schimbă, capătă aripi și cu acestea se înalță în nori“ (Gherman, 136).

În basm, balaurul este plasat în aceeași zonă de graniță, cînd încercînd să se ridice la cer, susținut de aripile sale, cînd tras la pămînt de însemnele caracterului său teluric. Prin tradiție, eroul basmului luptă pe tărîmul celălalt cu trei frați balauri. ”Întîiul cît butia de gros, cu capul zburînd pe sus ținut de două aripi năprasnice și cu coada tîrîndu-se pe pămînt, prăpădind tot pe unde trece...“ (N.D. Popescu, *Fata din dafini*, apud Călinescu, 47). În ceea ce privește atributele caracteristice, focul pîrjolitor pare să fie de departe elementul distinctiv al monstrului fabulos: ”Cînd Făt-Frumos îi taie capul, balaurul varsă un sînge otrăvit... Din gura capului drept suflă foc uscînd tot ce găsește în cale, cu gura capului stîng îngheață totul, cu capul din față adiază tocmai cum e bine să crească și să învelesească verdeața...“ Și totuși, între gheață și foc, balaurul, chiar în această ipostază pircică, este și el, asemeni zmeului, un reprezentant al meteorologiei, care are în puterea sa atît arșița nemiloasă, cît și răcoarea liniștitoare a izvorului.

Balaurul din fântână

Ființă de graniță, ca și zmeul, balaurul este un păzitor tradițional al hotarelor: ”un balaur cu trei capete, cu niște fețe grozave, cu-o falcă-n cer, cu una în pământ stătea de strajă la puntea deasupra prăpastiei de la marginea împărăției“ (Slavici, *Zîna Zorilor*). Astfel de monștri exemplari sînt numeroși în mitologiile vechi: ”Cadmus, fondatorul Thebei, trimițînd pe tovarășii săi să ia apă dintr-o pădure, un dragon, fiu al lui Marte și al Venerei, îi mîncîcă. Cadmus omoară monstrul. Hercule ucide hydra din lacul Lerna, care avea șapte, ori nouă, ori cincizeci de capete, tăiate de erou dintr-o dată, oricîte ar fi fost. Merele din grădina Hesperidelor erau păzite de un balaur, cu o sută de capete, lîna de aur era și ea în paza unui balaur, pe care îl ucise Jason“ (Călinescu, 43). În concordanță cu reprezentările mitologice, basmele populare cunosc și ele asemenea gardieni, masați cu deosebire în zona izvoarelor, a fîntînilor. În basmul *Măr și Păr* (Ion Pop-Reteganul), zmeul/balaur, înfățișat în această calitate de patron al locului își cere, asemeni oricărui stăpîn, dreptul, ofranda specifică: ”Aici în apropiere se ține un zmeu care bea toată apa din izvorul nostru, vitele ni se împuținează, că le-a mîncă și el, dar mor de sete. Am vrut să mergem de aici, dar nu ne lasă, nu se odihnește pînă ce nu ne va mîncă pe toți...“. În alte variante, motivul jertfei rituale este evident: ”în orașul nostru e numai o fîntînă, în care este un bălaur cu șapte capete. Acesta tot la o jumătate de an cere cîte o fată, pe care o vrea el, iar orașul trebuie să-i dea, căci de nu, nu ne dă apă...“ Într-o baladă dobrogeană, *Zmeul și zmeoaica*, zmeul îmbie pe trei voinici să-i scoată punga din puț, în fundul căreia sta zmeoaica, care-i înghiți. Dar cel mai mic o despică cu paloșul, iar dintr-însa ies ceilalți doi voinici ”jumătate mistuiți și jumătate otrăviți,, (Șăineanu, 530). În afară de imaginea monstrului nefast, instituit de tradiție pentru a pune în practică misterele inițierilor, șarpele-dragon le putea apărea inițiaților și în calitate de donator, el fiind prin tradiție paznicul castelelor fermecate sau al peșterilor miraculoase, ce adăposteau comori fabuloase. El face cîteodată și pe bidiviul, ducîndu-și echipajul spre isprăvi diavolești sau plimbîndu-l prin Infern. Doctorul Faust este dus în Infern de către doi dragoni (Clébert, 110). În mod asemănător paznic de comori, dragonii indieni purtau pe cap o perlă scumpă, o gemă sau o piatră

prețioasă, a cărei posesie îi conferă omului puteri fabuloase (*idem*), ceea ce ne trimite cu gîndul la mărgeaua șerpilor din mitologia română. Așa cum se vede, în pofida cosmetizării excesive a șarpelui, în direcția scoaterii în evidență a puterilor sale distrugătoare, șarpele-balaur era mai degrabă o ființă manipulată de către cunoscătorii avizi de a intra în stăpînirea comorilor de tot felul. Să nu uităm, în acest sens, de varianta ignică a șarpelui domestic, șarpele de foc (întîlnit cu precădere la popoarele slave), un zburător *ad-hoc*, spiriduș înaripat cu înfățișare (cvasi-)ofidiană, care îi aduce posesorului bani, cereale, lapte etc. (Olteanu, 314-315)[6].

Mai mult decît simple personaje golite de sens, zmeii și balaurii basmelor fantastice reprezintă o categorie aparte de personaje: situate în postura de adversari tradiționali ai eroului, ele sînt, în ultimă instanță, instrumente ale destinului (în varianta fastă, a ”chemării“ la împlinirea ursitei predestinate, sau nefastă – în cazul victimelor-ofrande pe care le primesc păzitorii). Demoni-gardieni, păstrători ai comorilor, sau, prin extensie, ai tuturor lucrurilor de preț pe care le-ar putea dori eroul, aceste reprezentări fantastice sînt mai degrabă victime ale unei agresivități umane în spațiul și în timpul mitic. În pofida barierei emoționale pe care o ridică tradiția, zmeul și balaurul basmelor sînt mai degrabă simpatizați în competiția declanșată de eroul uman al genului: acesta din urmă, lipsit de prea multă inteligență sau forță fizică, singurele capabile să facă din el un model de urmat, este investit de tradiție în funcția de super-erou, funcție în care reușește să se păstreze prin intermediul puterilor magice care îi sînt revelate. În loc de vîntător, victimă, zmeul sau balaurul este împins către declanșarea acțiunii, pentru a fi mai apoi înfrînt, prin mijloace nu tocmai cinstite, în direcția respectării normelor eticii populare ce guvernează basmul.

NOTE ȘI BIBLIOGRAFIE

- AFANASIEV, A.N., *Drevo Žizni. Izbrannye stat'i*, Moscova, 1982
 BRILL, Tony, *Legendele românilor*, I-III, Ed. ”Grai și suflet – Fundația Culturală Română“, București, 1994
 CĂLINESCU, G., *Estetica basmului*, Editura Pentru Literatură, București, 1965
 CĂTANĂ, G., *Povești populare din Banat*, Editura Tineretului, București, 1956

